

ROMA GYERMEKEK A HAGYOMÁNYOK, A SZOCIALIZÁCIÓS SZÍNTEREK ÉS A JOG KONFLIKTUSÁBAN

NAGY-PALLAY KLÁRA
jogász, gyámügyi szakügyintéző

Absztrakt

Értekezésem középpontjában egy rendkívül érzékeny, ugyanakkor komoly jelentőséggel bíró téma áll: a roma gyermekek integrációs érintettsége gyámhatósági aspektusból megközelítve. Van-e összefüggés a roma ügyfelek aránya, az ügytípusok és a roma tradíciók, valamint a generációs örökség között? A kutatás egyszerre hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy a gyermekeket a magyar jogrend értelmében – családi és kulturális háttérüktől függetlenül – ugyanazon jogok illetik meg, a szülőket pedig ugyanazon kötelezettségek terhelik, és arra a következtetésre, hogy a társadalmi integráció nem más, mint jogkövető magatartások találkozása és azok közvetítése a fiatalabb generációk számára.

Kulcsszavak: hatósági eljárás, roma tradíciók, generációs örökség, szülői felügyeleti jog, gyámság

ROMA CHILDREN IN THE CONFLICT BETWEEN THE TRADITIONS,
LEVELS OF SOCIALIZATION AND THE LAW

Abstract

The research focuses on an extremely sensitive, at the same time important topic: the involvement of children in Roma integration from the point of view of the administrative authority. Is there any connection between the cases involving Roma children and the Roma traditions or the generational heritage? The research draws attention to the importance of parental responsibility over children and the importance of the fact, that all of the children have equal and inalienable rights - based on hungarian law - regardless of what kind of family the child is born into. At the same time, it also highlights that social integration is nothing more than a meeting of law-abiding behaviors.

Keywords: administrative authority' procedure, Roma traditions, generational heritage, parental responsibility, guardianship

1. Bevezető gondolatok

A roma integráció kérdéseivel kapcsolatban rendkívül tág vizsgálati anyagot szolgáltatott már a tudományos társadalom. Jellemzően két alapvető elemre épülnek a kutatások, mégpedig a romák kulturális és demográfiai jellemzőire, illetve a többségi társadalom és a roma kisebbség egymáshoz való viszonyára. Romológiai szakismeret hiányában bizonyára nem tudnék választ adni az integráció sarkalatos pontjaira, ugyanakkor fontos felismerni és megismerni azon ágazati szinten jelentkező rendszerszintű elemeket, amelyek nehezítik, vagy épp elősegítik az integráció megvalósulását. Értekezésemben egy sajátos aspektusból igyekszem megközelíteni a roma közösségeket: a roma gyermekeket gyakran érintő gyámhatósági eljárások oldaláról.

Kutatásom során a roma¹ családok és a fővárosi és vármegyei kormányhivatalok járási hivatalainak (a továbbiakban: gyámhatóság) gyámhatósági eljárásaiban felmerülő, a roma gyermekek érdekeit érintő jelenségekre szeretném felhívni a figyelmet, ugyanis a gyermekkor egy olyan egyszeri és megismételhetetlen korszak az életünkben, ami döntően befolyásolja többek között fizikai- és mentális egészségünket, személyiségfejlődésünket, illetve a társadalomba történő beilleszkedésünket. Egy gyermek életében a legkorábbi élmények forrása a család, a családnak pedig fontos funkciója, hogy társadalmi követelményeket és normákat közvetítsen, így a családi prizmán megtörhet minden nemes társadalmi törekvés, eszme és nevelő tendencia, egyben védelmet is nyújthat a külső negatív hatásokkal szemben.² Így válik a család elsődleges szocializációs színterré, amelyet kiegészít számos

1 A hazánkban élő cigányság egy része önmegjelölésként a roma kifejezést használja. A roma kifejezés a hagyományőrző oláh közösségek nyelvén kap értelmet, ők a cigány jelzőt kifejezetten pejoratívnak tartják. Velük ellentétben a kisebb létszámú, de szintén tradicionális közösség, a beás cigányok közössége önmagukra nézve a cigány megjelölést tartja helyesnek. A köznyelv és a szakirodalom gyakran szinonimaként használja a két megnevezést, ezért jelen értekezésben is ezt a megoldást követem, hiszen az általam ismertetett jogesetek és statisztikák nem térnek ki arra, hogy alanyai melyik csoporthoz tartoznak. SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Doktori Értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészstudományi Kar, 2012, 6.

2 GÁTI Ferenc: *Nevelési ártalmak a családban*. In: GÁTI Ferenc: *Gyermekvédelem az iskolában*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1982, 27-68.

másodlagos szocializációs szintér. A roma gyermekek fejlődésük során a nem roma gyermekekhez hasonlóan a családi környezetükből, majd a különböző közösségi élményekből táplálkoznak a magzati kortól kezdve egészen felnőtté válásukig. Annak érdekében, hogy ez az igen érzékeny korszak valóban egy biztonságos gyermekkor lehessen, megjelenik az állam közreműködése, ami elsősorban jogalkotásban, jogalkalmazásban és az intézményrendszerek fenntartásában tükröződik.

A gyermeki jogok sajátos, többpólusú jogviszonyt hoznak létre a gyermekek és az őket körülvevő világ között. Ezekben a jogviszonyokban etnikai hovatartozástól függetlenül, minden gyermeket ugyanazon jogok illetnek meg és minden szülőt – kulturális különbségeik ellenére – ugyanazon kötelezettségek terhelnek. Az állam – intézményvédelmi kötelezettsége révén – szintén fontos szereplője a gyermeki jogok rendszerének, ami egyrészt a gyermekek szervezett védelme érdekében kifejtett jogalkotói tevékenységben, másrészt az egyedi jogalkalmazási aktusokban manifesztálódik. Ugyanakkor az állami intézményvédelmi kötelezettség mindig csak másodlagos a szülő elsődleges kötelezettségéhez képest.³ Az állam az intézményrendszerek létrehozásán és működtetésén túl csak szükségszerűen avatkozik be a gyermekek életébe, akkor, ha a szülő és a gyermek közötti sajátos jogviszonyban a gyermek érdeke csorbát szenved. Az állam ezen kötelezettségét jellemzően – de nem kizárólagosan – a gyámhatóságok útján teljesíti.

2. A gyámhatósági eljárások⁴

A laikusok gyakran úgy gondolják, hogy a gyámhatósági eljárások kizárólag a gyermekek családból történő kiemelését jelentik – ideiglenes hatályú elhelyezés vagy nevelésbe vétel útján –, azonban a gyámhatóságok rendkívül széles feladat- és hatáskörrel rendelkeznek, ami messze túlmutat a gyermekek családból történő kiemelésén, sőt optimális esetben preventív módon kezeli az adott problémát, megelőzve ezen súlyosabb és csak a legvégső esetben alkalmazandó hatósági intézkedéseket. Éppen azért, hogy jelen írást az olvasó sztereotípiáktól mentesen tudja befogadni, az értekezésben nem térek ki a nevelésbe vételre, valamint az ideiglenes hatályú elhelyezésre, mint a gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó legsúlyosabb intézkedésekre.

3 9/2021. (III.17.) AB határozat.

4 A gyámhatósági eljárásoknak két alapvető típusa van: a gondnoksággal kapcsolatos ügyek, illetve a gyermekek védelme érdekében folytatott hatósági eljárások. Kutatásom kizárólag a gyámhatóság gyermekek érdekében kifejtett tevékenységére fókuszál.

A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény (a továbbiakban: Gyermekjogi Egyezmény) kimondja, hogy a szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban.⁵ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényt (a továbbiakban: Gyvt.) a Gyermekjogi Egyezménnyel összhangban arról rendelkezik, hogy a gyermekek védelmét ellátó helyi önkormányzatok, gyámhatóság, bíróságok, rendőrség, ügyészség, pártfogó felügyelői szolgálatként eljáró fővárosi és vármegyei kormányhivatal, más szervezetek és személyek e törvény alkalmazása során a gyermek mindenképp felett álló érdekét figyelembe véve, törvényben elismert jogait biztosítva járnak el.⁶ A kapcsolódó eljárások nélkülözhetetlen eleme tehát a gyermekek érdekeinek előtérbe helyezése. Az Alaptörvény kimondja, hogy minden gyermeknek alkotmányos joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz⁷, míg a Gyvt. kiemeli, hogy a gyermeknek joga van a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez, egészséges felnevelkedéséhez és jólétéhez biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéshez.⁸ A gyermekek veszélyeztetettsége esetén csak akkor avatkozik be az illetékes hatóság, ha a veszélyeztetettség az alapellátás önkéntes igénybevételével nem szüntethető meg, vagy ha ettől függetlenül jogszabály kötelezően előírja a hatósági intézkedést. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a gyámhatóság az egyedi ügyekben egyedi körülményeket vesz figyelembe, nem elvárás, hogy minden család magas színvonalú lakhatással vagy komoly egzisztenciával rendelkezzen, sőt, maga a Gyvt. mondja ki, hogy a gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani⁹.

A gyámhatóságok széleskörű feladat- és hatáskörét mutatja, hogy például pénzügyi támogatásokkal kapcsolatban is folytatnak eljárásokat¹⁰, ilyen az otthonteremtési támogatásról való döntés, vagy a gyermektartásdíj állam általi megelőlegezésével kapcsolatos eljárás. Utóbbi kapcsán meg is említenék

5 3. cikk 1. pont.

6 Gyvt. 2. § (1) bek.

7 Alaptörvény XVI. cikk (1) bek.

8 Gyvt. 6. § (1) bek.

9 Gyvt. 7. § (1) bek.

10 a gyermekvédelmi és gyámügyi feladat- és hatáskörök ellátásáról, valamint a gyámhatóság szervezetéről és illetékességéről szóló 331/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Rendelet) 5. §.

egy másik fontos gyámhatósági feladatot: a büntetőfeljelentés megtételét. A gyámhatóság köteles megtenni a feljelentést a gyermek veszélyeztetése, a gyermektartásdíj elmulasztása, valamint minden olyan bűncselekmény miatt, amelyet a gyermek sérelmére követtek el,¹¹ továbbá nem csak a büntetőeljárásokhoz kapcsolódik a gyámhatóság tevékenysége, sok esetben polgári peres eljárásokban kell közreműködnie a járási hivataloknak, élve a gyámhatóság perindítási jogával.¹² Ugyanakkor a gyámhatóság közreműködik a kiskorú örököszt is érintő hagyatéki eljárásokban¹³, eljár a kapcsolattartás szabályozásával, illetve a szabályozás megváltoztatásával kapcsolatos ügyekben¹⁴, dönt a gyermeket érintő lényeges kérdésekben a szülők közötti vitákról¹⁵, a szülői ház elhagyásáról¹⁶, illetve a tizenhatodik életévét betöltött kiskorú házasságkötéséről¹⁷. A gyámhatóság egyik leggyakoribb eljárása a gyámrendelés¹⁸, de a gyámhatóság dönt a megelőző pártfogás elrendeléséről,¹⁹ vannak feladatai az örökbefogadással összefüggésben²⁰ és a kiskorú vagyonkezelésével kapcsolatban is²¹. Látható tehát ezen teljesség igénye nélküli felsorolásból is, hogy a gyámhatóság munkája rendkívül összetett.

A gyámhatósági feladat- és hatáskörök legnagyobb részét a fővárosi és vármegyei kormányhivatalok kerületi és járási hivatalai gyakorolják. A kapcsolódó jogalkalmazói tapasztalatok azonban nem feltétlenül azonosak. Ennek két fő oka van, az egyik, hogy területi alapon is eltérő ügyfélkör, eltérő problémakatalógus és ügyarány jellemezheti a gyámhatóságok munkáját, a másik pedig, hogy nem feltétlenül azonosak az infrastrukturális feltételek és a humánerőforrás kapacitás, illetve a kollégák szociális érzékenysége. Az eljárásokat befolyásolhatják a feladatellátásban közreműködő – területileg differenciált – intézmények és munkatársaik (például a családsegítő szakemberek, esztmenedzserek, gyermekvédelmi szakszolgálat munkatársai), illetve a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjainak együttműködése, jelzési hajlandósága.

11 Rendelet 8. § (2) bek.

12 Rendelet, 8. § (1), Gyer. 2.. § (4), Gyvt. 73. § (1) bek.

13 Rendelet 11. § (f), Ptk. 2:212. § (3) bek.

14 Rendelet 9. § (a).

15 Rendelet 9. § f).

16 Rendelet 9. § g).

17 Rendelet 9. § h).

18 Rendelet 6. § d), 10. § a), 10. § e), 22. § (5) bek.

19 Rendelet 4. § n).

20 Rendelet 7. § (1) bek.

21 Rendelet 11. §.

3. A hatósági eljárás során ki a roma? Senki!

Kijelenthető, hogy ma – a népszámlálási adatok alapján – a legnagyobb magyarországi nemzetiség a roma. A 2011. évi népszámlálás során 315 583 fő vallotta magát romának, míg a 2022. évi népszámlálás eredménye alapján 210 000 fő tartozik a roma nemzetiséghez. Azonban fontos figyelembe venni, hogy korábbi kutatások²² jóval magasabbra becsülték a romák népességszámát. Figyelembe véve a népszámlálás során szóba jöhető adatfelvételi nehézségeket és a kapcsolódó kutatások eredményeit, megállapítható, hogy a magyarországi romák száma meghaladja a népszámlálási eredményekben szereplő arányokat. Az azonban szembetűnő, hogy míg az ország népességének száma csökkenő tendenciát mutat, addig a roma kisebbségről egy fiatal, gyarapodó közösség képe rajzolódik ki, tekintettel arra, hogy a reprodukciós hajlandóság esetükben magas, viszont átlagnál alacsonyabb élettartam is jellemző rájuk.²³ Az élve születések száma esetükben is ingadozó, a kapcsolódó vizsgálatok rámutatnak, hogy a rendszerváltás óta nem túl jelentősen, de valamelyest csökkent – saját magukhoz viszonyítva – a romák gyermekvállalási hajlandósága.²⁴

A roma társadalom rendkívül fiatalos képet mutat: a 2011. évi népszámlálási adatok alapján a roma népesség körében kimagasló arányú a gyermekek száma, az első két korcsoport (0-9 és 0-19 éves korig) magába foglalja a statisztikában szereplő roma népesség 42,9 százalékát (135 601 fő 315 583 viszonylatában). Ez az arány a magyar népesség viszonylatában csupán 20,1 százalék (1 710 890 fő a 8 504 492 viszonylatában), vagyis lényegesen magasabb a roma gyermekek száma a roma népességen belül, mint a magyar gyermekek száma a magyar népességen belül.²⁵ Amennyiben Kemény István 2003-as felméréséből indulunk ki, akkor a roma kiskorúak száma ma Magyarországon meghaladhatja a 250 000 főt is. Ugyan a 2022. évi népszámlálási adatok árnyalják a képet, az viszont mindenképpen megállapítható, hogy a roma társadalmon belül magas a kiskorúak aránya, ami magától értetődővé teszi, hogy – valamely jog érvényesítése, vagy épp jogsérelem kapcsán – sokuk kapcsolatba kerülhet a gyámhatósággal, pontos arányok azonban ezen túlmenően nem meghatározhatóak. Alapvető nehézséget okoz ugyanis a kutatás kapcsán, hogy az összefüggések feltérképezéséhez meg kell határozni, hogy ki a roma és ki nem az. Ennek oka egyrésztől, hogy a tudományos

22 Kemény István és Janky Béla, Kertesi Gábor és Kézdi Gábor kutatásai alapján.

23 *Statisztikai Tükör*, 2015/82 (2015. december 16.), 2.

24 KEMÉNY István – JANKY Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. *Beszélő*, 2003/10, 64-76.

25 A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján.

világban sincs egyértelmű konszenzus arra vonatkozóan, hogy kit tekinthetünk romának. Másrészt pedig a gyámhatósági eljárások során a hatóság az ügyfél származását nem vizsgálja, nem tesz fel erre irányuló kérdést és nem vezet róla statisztikát. A közigazgatási hatósági eljárásban, a gyermekek védelme során a hatóság – a jogszerűség elvének megfelelően – hatásköre gyakorlása során a törvény előtti egyenlőség és az egyenlő bánásmód követelményét megtartva, indokolatlan megkülönböztetés és részrehajlás nélkül jár el. A roma ügyfelek nagy része ugyanakkor nyíltan vállalja származását, sőt az eljárás szempontjából releváns információnak tekinti azt, ezért egy-egy meghallgatás, illetve tárgyalás során megosztja az eljáró ügyintézővel, például gyakran elhangzik a hatóság hivatalos helyiségében valamely tény vagy feltételezés magyarázatául, hogy 'azért, mert roma vagyok' vagy pedig az, hogy 'tudja, nálunk romáknál ez máshogy van'. Az önmeghatározást a hatóságok tudomásul veszik, azonban az eljárás során senkit sem érhet emiatt hátrányos megkülönböztetés.

A roma közösség definiálása nem csak a jogszabályi keretek miatt problematikus. A roma társadalom rendkívül heterogén, vagyis a roma szó rendkívül sok identitást, hagyományt, dialektust, egzisztenciális helyzetet, vagy épp szocializációs jellegzetességet foglal magába. Rengeteg különbség van a magyarországi roma társadalom egyes csoportjai között. A magyarországi roma közösségek elsősorban az észak-magyarországi régióban, az észak-alföldi régióban, illetve a dél-dunántúli régióban élnek koncentráltabban, de területi elhelyezkedésük rendkívül változatos képet mutat.²⁶ A 2011. évi népszámlálási adatok és más felmérések alapján a romák többsége a városokon kívül él.²⁷ A roma gyermekek 45,3 százaléka (61 435 fő a 135 601 fő viszonylatában) él városban, míg a roma gyermekek többsége községekben nevelkedik, az ő arányuk 54,6 százalék (74 166 fő a 135 601 viszonylatában).²⁸ A romák lakáskörülményei is eltérőek, kutatások azonban rávilágítanak, hogy a telepi körülmények között élők körében az országostól jóval alacsonyabb jövedelmek jellemzőek, kiterjedt a szegénység, illetve a mélyszegénység, az iskolázottság és a foglalkoztatottság pedig jelentősen elmarad az országos jellemzőktől.²⁹ A magyarországi romák egy jelentős része a társadalom pe-

26 PÉNZES János – TÁTRAI Patrik – PÁSZTOR István Zoltán: A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 2018, 58 (1), 3–26.

27 Uo.

28 A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján.

29 Fábián Gergely: Jövedelmi helyzet, jövedelmi viszonyok és jövedelmi egyenlőtlenségek a telepi lakosok körében. *Acta Medicinae et Sociologica*, 2022, 13 (34), 63-57.

remén él, mélyszegénységben, munka és a jövőre vonatkozó legcsekélyebb pozitív elképzelés, remény nélkül.³⁰ A roma gyermekek halmaza azonban nem egyenlő a hátrányos helyzetű gyermekek halmazával, igaz, azzal komolyabb átfedést mutat.³¹ Ahogy L. Ritók Nóra is kiemelte: a szegénység nem etnikai kérdés.³² Más aspektusból megközelítve, a szocializációs eltérések egy része nem a roma kultúra sajátja, hanem a hátrányos helyzet eredménye.³³

4. A jogkövetés problematikája

Ahogy a címből is kitűnik, a kutatás nem személyek közötti, hanem világok közötti konfliktusokra keres választ: a jog világa és a tradíciók világa, illetve a generációs adottságokból fakadó jelenségek között. Számos élethelyzetben van egy pont, ahol a jog és valamely társadalmi csoport által gyakorolt szokás elválnak egymástól.

Főszabály szerint általánosan kötelező magatartási szabályt az Alaptörvény és az Alaptörvényben megjelölt, jogalkotó hatáskörrel rendelkező szerv által megalkotott, a hivatalos lapban kihirdetett jogszabály állapíthat meg³⁴ – amelyek mindenkire kötelezőek³⁵ –, ilyen jogszabály a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a miniszteri rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv vezetőjének rendelete és az önkormányzati rendelet³⁶. A jogszabály egyik érvényességi kelléke – az önkormányzati rendeletek kivételével – a Magyar Közlönyben való kihirdetés³⁷, amelynek célja, hogy a norma megismerhetővé váljon a címzettek részére. A jogszabályok érvényesülése azonban nem biztosítható csupán azzal, hogy lehetőséget biztosít az állam a norma szövegének megismerésére. A jogszabály tartalmával szemben támasztott alapvető kritérium, hogy az minden címzett számára egyértelműen értelmezhető legyen³⁸, míg az adott magatartásszabály teljesíthetőségét biztosítja, hogy a jogszabály

30 SZABÓNÉ i.m. 42.

31 RÁKÓ Erzsébet – BOCSI Veronika: Roma szakkolégisták Hajdú-Bihar Megyében. *Különleges Bánásmód*, 2020/4, 42.

32 L. RITÓK Nóra: *Láthatatlan Magyarország*. Budapest, Tea Kiadó, 2017, 58.

33 FEJES József Balázs: Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra*, 2005/11, 3.

34 Alaptörvény T) cikk (1) bek.

35 Alaptörvény R) cikk (2) bek.

36 Alaptörvény T) cikk (2) bek.

37 A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Jat.) 26. § (1) bek.

38 Jat. 2. § (1) bek.

hatálybalépésének időpontját úgy kell megállapítani, hogy elegendő idő álljon rendelkezésre a jogszabály alkalmazására való felkészülésre.³⁹

Az említett, jogalkotással szemben támasztott követelmények tehát elméletben a jogszabályok címzettjei részére biztosítják, hogy a jogi normák megismerhetőek, értelmezhetőek legyenek és a bennük foglalt elvárt magatartás megvalósítható legyen, kérdés azonban, hogy a gyakorlatban is érvényesül-e a szándék. A gyámhatósági eljárások során azonban gyakran előfordul, hogy semmilyen ismerete nincs az érintetteknek, sőt, még manapság is gondolnunk kell az írni-olvasni nem tudó ügyfelekre. A gyámügyi eljárásokban főszabály szerint meg kell hallgatni többek között a szülőt, vagy más törvényes képviselőt, az ítélőképessége birtokában lévő cselekvőképtelen gyermeket⁴⁰, ugyanakkor vannak eljárások (például a védelembé vételi eljárás), amelyek kötelező eleme a tárgyalás tartása⁴¹. A meghallgatás és a tárgyalás alkalmával a gyámhatóság részletes tájékoztatást nyújt az ügyfeleknek az ügyféli jogokról és kötelezettségekről, az eljárás és az egyes jogintézmények jogszabályi hátteréről, illetve megválaszolja az ügyfelek kérdéseit is. Azonban amikor egy gyermekvédelmi ügy tárgya a gyermek veszélyeztetettsége, akkor a gyámhatósági szakasz már a jogsértés feloldásáról, a gyermek veszélyeztetettségének csökkentéséről, illetve megszüntetéséről szól, nem pedig annak megelőzéséről. Tehát az eljárás során adott jogszabályi felvilágosítás már igen kései. A gyermek szülője azonban jogosult arra, hogy a gyermeke nevelkedését segítő ellátásokról tájékoztatást, neveléséhez segítséget kapjon.⁴² Véleményem szerint a segítségnyújtás részét képezi a jogi tájékoztatás biztosítása, amit jelenleg a család- és gyermekjóléti központ feladatai⁴³ közé delegál a jogalkotó, azonban egyértelmű, hogy a jogtudatosság és a gyermekközponturn gondolkodás érdemi erősítése minden olyan szervnek és személynek feladata, amely a gyermekek védelméhez kapcsolódik.

39 Jat. 2. § (3) bek.

40 Gyvt. 128. § (1) bek.

41 A védelembé vételi eljárás során a hatóság nem tekinthet el a tárgyalás tartásától, amelynek célja, hogy hozzásegítse a gyermeket és a szülőt (vagy gyámját) a védelembé vétel okának, céljának és jogkövetkezményeinek megismeréséhez. A tárgyaláson nem csak a szülő (vagy gyám), illetve a hatóság szakembere vesz részt, hanem a család- és gyermekjóléti központ esetmenedzsere, valamint, ha a gyermek átmeneti gondozásban részesült, az átmeneti gondozást nyújtó intézmény családgondozóját is.

42 Gyvt. 12. § (2) bek.

43 Gyvt. 40/A. (2) a) ae).

5. Roma gyermekek a gyámhatósági eljárásokban

Vannak olyan eljárástípusok, amelyek kapcsán elmondható, hogy gyakrabban élnek az ügyfelek az önmeghatározás eszközével, míg vannak eljárások, ahol alig, vagy szinte egyáltalán nem találkozunk ezzel a jelenséggel a hatóság vagy a családsegítő, esetmenedzser szakember. Ezekből az adatokból csupán feltételezhető a romák és nem romák aránya az egyes eljárásokban, ugyanakkor, ha ezeket a tapasztalatokat összehasonlítjuk a korábbi tudományos eredményekkel, akkor a feltételezett arányokhoz kapcsolódó ok-okozati összefüggések is igazolhatóak.

5.1. Családba fogadás – magánjogi jogügylet vagy gyermekvédelmi hatósági intézkedés?

Egy édesapa kérelmére indult eljárás annak a tizennégy éves roma kislánynak az ügyében, aki párkapcsolatot létesített egy már felnőttkorú fiúval és a szerelmük beteljesedése érdekében szerettek volna összeköltözni. A leány édesapja a gyermekek közötti kapcsolatra, illetve a roma tradíciókra hivatkozva szeretne elérni, hogy a gyámhatóság hozzájáruljon a tizennégy éves leánygyermek átköltözéséhez a fiús házhoz. Az édesapa kérelmére az illetékes gyámhatóság megindította az eljárást a gyermek családba fogadása iránt. Az ügyfelek részletes tájékoztatása, a tényállás tisztázása, valamint a szükséges nyilatkozatok beszerzése érdekében a hatóság tárgyalást tartott a leánygyermek és szülei, valamint a gyámjelölt személy jelenlétében. A meghallgatás során körvonalazódott, hogy a leánygyermek alig ismeri a párját és gyámjelöltjét, iskolai eredményei pedig saját bevallása szerint sem megfelelőek, tizennégy évesen ötödik osztályos és az adott tanév végén három tantárgyból bukott meg. Sokat panaszkodott az iskolára, mert nem jön ki az osztálytársaival, akiknek a többsége fiatalabb, mint ő. A leánygyermek után az édesapa és külön élő édesanyja is egyértelműen lenyilatkozta, hogy a gyermek szerelmi kapcsolata indokolja a családba fogadást, amit ők teljes mértékben támogatnak, hiszen ez az ő idejükben is így volt szokás. A gyámjelölt nagymama kifejtette, hogy a hagyományok alapján – korától függetlenül – a leánygyermeknek kell a fiús házhoz költöznie, ezért más alternatíva, miszerint a fiú költözzön, szóba sem jöhet.

Az ügy szorosan összefügg a roma hagyományokkal: a roma leány tizennégy évesen tanulmányait teljes mértékben háttérbe szorítva, az elvárásoknak megfelelően a korai párválasztás jegyében a felnőttek életét élné. A 2011-es

népszámlálási adatok szerint már a 15 és 19 év közötti roma nők 17,5 százaléka házas vagy élettársi kapcsolatban él (3351 fő a 19152 fő viszonylatában).⁴⁴ Roma ügyfeleink saját gyermekkori, vagy fiatalkori tapasztalataik alapján gyakran hivatkoznak életközösségre, jogi értelemben nem létező házasságra is, akár már tizenkét-tizennégy esztendősen korbán (a polgári jog alapján azonban érvényes házasságkötésre csak a fiatal nagykorúvá válását követően – kivételesen pedig tizenhat esztendősen⁴⁵ – kerülhet sor).

Az eljárás során az ügyfelek részletes tájékoztatást kaptak a családba fogadás jogintézményéről, amelyet követően az édesapa visszavonta kérelmét. A családba fogadás ugyanis egy speciális jogintézmény. Vannak olyan élethelyzetek, amikor a szülők akadályoztatva vannak a szülői felügyeleti joguk gyakorlásában. Ezt előidézheti egy tartós betegség, egy szükségszerű külföldi tartózkodás, vagy az életkörülmények olyan szintű romlása, ami mellett nem biztosítható a gyermek alapvető ellátása, gondozása. Amennyiben a szülők egy ilyen helyzetet maguk is felismernek, akkor a gyermek érdekében ők maguk kezdeményezhetik, hogy átmenetileg a gyermekről egy, a családhoz közel álló személy gondoskodjon, az illetékes gyámhatóság pedig a jogszabályi feltételek fennállása esetén a családba fogadáshoz hozzájárul, a családba fogadó személyt pedig gyámul rendeli a gyermek részére. A Ptk. értelmében a családba fogadás során a szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők vagy a szülői felügyeletet gyakorló szülő kérelmére – a különélő másik szülő meghallgatásával – a gyámhatóság hozzájárulhat ahhoz, hogy a szülő egészségi állapota, indokolt távolléte vagy más családi ok miatt a gyermeket más, általa megnevezett család átmenetileg befogadja, gondozza és nevelje, feltéve, hogy a családba fogadás a gyermek érdekében áll.⁴⁶ Kiemelném, hogy a családba fogadás nem egy gyermekelhelyezést kiváltó vagy helyettesítő, az érdekeltek megállapodásán nyugvó intézmény, hanem egy, a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedés⁴⁷, amelynek célja, hogy a gyermek gondozásában, nevelésében akadályozott szülő átmenetileg segítséget kapjon a gyermekhez lehetőleg közel álló személytől és biztosított legyen a gyermek részére a családban nevelkedés. Ezt támasztja alá, hogy a gyermekvédelmi rendszerben a gyermekek nevelésbe vételét – a család konstruktív hozzáállásának függvényében, a fokozatosság elvének megfele-

44 A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján.

45 Ptk. 4:9. § (2) bek.

46 Ptk. 4:187. § (1) bek.

47 Gyvt. 15. § (4) c).

lően – megelőzi a családba fogadás intézménye⁴⁸, éppen azzal a szándékkal, hogy a gyermek családban nevelkedhessen tovább, lehetőleg olyan személy gondozásában, akivel régóta fennálló bizalmi, lehetőség szerint rokoni kapcsolatot ápol⁴⁹. A családba fogadás átmeneti jellegét mutatja, hogy az illetékes gyámhatóságnak évente felül kell vizsgálnia a fenntartás szükségességét.⁵⁰

5.2. Kiskorú édesanyák

A tizennégy esztendőös roma leány a sikertelen családba fogadást követően rövid időn belül ismételten megjelent a gyámhatóság hivatali helyiségében, amelynek oka nem volt más, minthogy várandós. Nem egyedi esetről van szó, amikor roma származású leányanyák és családjuk kér segítséget a gyámhatóságtól, általában azért, mert a gyermekjóléti szakemberek vagy a kórház tájékoztatja őket, hogy a születendő baba családi jogállásának rendezetlensége, illetve a leányanya szülői felügyeleti jogának átmeneti hiánya problémákat fog okozni és nem tudják kiadni az újszülöttet. A segítségkérés azonban kizárólag a családi jogállás és a szülői felügyelet kérdésének rendezésére terjed ki, ugyanis a roma családok a korai gyermekáldást büszkeséggel fogadják, igen fiatal korban sem tekintenek rá nehézségként.

Egyes becslések szerint pedig a fiatalkori terhességek aránya a roma lányoknál több mint tízszerese a nem roma lányok adatának.⁵¹ A tradicionális roma közösségekben a roma nőknek (leányoknak) hagyományosan az elsődleges hivatása a gyermekek szülése, nevelése, a család összetartása, a hagyományok őrzése⁵², ezért kevésbé fontos a sikeres iskolai előmenetel számukra és a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés. Az általános iskolát végző lányoknak és családjuknak választaniuk kell: elvégzik-e az általános iskolát és továbbtanulnak, vagy gyereket szülnek.⁵³ A hagyományos roma családokban a lányok elsődleges szerepköre a családi életben való közreműködés, akár a tanulás rovására is⁵⁴, ennek ismeretében pedig nem meglepő, hogy a roma nők tekintetében a legjellemzőbb iskolai végzettség az általános

48 Gyvt. 15. § (4) c)-e), Gyvt. 78. § (1) a).

49 Ptk. 4:227. § (1) bek.

50 Ptk. 4:189. § (1) bek.

51 RAFFAEL MÓNika: Roma lányok családtervezéssel kapcsolatos jövőképe és attitűdjei. *Kapocs*, 2023/1, 140-153.

52 SZABÓNÉ i.m. 27.

53 KEMÉNY – JANKY i.m.

54 MÓRÉ M. – STOMP Á. R. – FEDOR A.: Oktatási helyzetkép telepsterű körülmények között élő roma lakosokról. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 2022, 13(34), 109.

iskola befejezése,⁵⁵ gyermekvállalásuk ugyanakkor igen koránra tehető, függetlenül attól, hogy a polgári jog rendje szerint kiskorúnak minősülnek-e.⁵⁶

Érdekes kérdést vet fel azonban Raffael Mónika kutatása, amelynek témája a roma lányok családtervezése volt. A kutatásban résztvevő roma lányok válaszaiból egyáltalán nem következik, hogy ők már kiskorúként szeretnének anyává válni, ugyanakkor a már meglévő kutatások eredményeire alapozva feltételezhetjük, hogy a megkérdezett nyolcvanhét fiatal közül háromból egysel ez mégis nagy eséllyel meg fog történni a családi minta, valamint a környezeti hátrányok hatására.⁵⁷ Természetesen nem minden roma család él a hagyományok szerint, viszont a mélyszegénységben élő roma nők körében további gondot jelent a fogamzásgátlás hiánya,⁵⁸ vagy az anyagi kilátástalanság, amiben a gyermekekhez köthető szociális transferek akár motiváló hatásúak is lehetnek a gyermekvállalás terén.

Durst Judit kutatása is megerősíti, hogy a mélyszegénységben élő cigány közösség gyermekvállalási szokásai eltérőek a többségi társadalom reprodukciós hajlandóságához képest, példának okáért a vizsgált közösségben élő leányok zöme tizenhatéves korára már anya lesz.⁵⁹ Azonban a szerző arra a következtetésre jutott, hogy ennek oka nem a szociálpolitikai juttatásokhoz való hozzáférés igényére vezethető vissza, illetve nem is biológiai-kulturális adottságokra. Durst Judit sokkal inkább a korai felnőtté válás iránti igénnyel és a meglévő családi státusból való kitörés igényével magyarázza a jelenséget, hiszen a szegregátumban ez az egyetlen út, hogy egy fiatal lány kitörhessen a régi családban betöltött szerepéből és megtalálja saját helyét a társadalomban.

Az általam vizsgált esetben a családok ugyan a hagyományokra hivatkoztak, azonban a leány vonatkozásában kevésbé volt megfigyelhető a tradíciók mélyebb tisztelete. Az ő esetében sokkal inkább egyfajta menekülőútként funkcionálhat a korai párválasztás és a korai családalapítás: a családi környezet nem ragaszkodó és nem megtartó (a szülők külön élnek, a leány az édesapjával, aki többször kifejtette az eljárás során, hogy nem tud mit kezdeni a lányával,

55 *Statisztikai Tükör*, 2015/82, 7-8.

56 JANKY Béla: *A cigány nők társadalmi helyzete és termékenységé*. In: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 2005, 136–148.; KEMÉNY – JANKY i.m.

57 RAFFAEL i.m.

58 L. RITÓK i.m.

59 DRUST Judit: „Nekem ez az élet, a gyerekek.” *Gyermekvállalási szokások változása egy-kisfalusi cigány közösségben*. <https://www.c3.hu/scripta/szazadveg/22/durst.htm#1>. (2023. 10. 23.)

az édesanyja több gyermeket nevel, köztük egy karonülő kisgyermeket is, elmondása alapján a tizenégy esztendőes leányát és születendő unokáját már nem tudná vállalni). Ugyanakkor a leány az iskolában sem találta meg a számításait, tanulmányi sikertelenségéhez (többszöri évismétlés, bukások, igazolatlan hiányzások) beilleszkedési problémák társultak. A megváltozott körülményekre tekintettel a gyámhatóság a családba fogadást engedélyezte, azonban a gyermek iskolai mulasztásai miatt a leány védelembe vételére is sor került.

A korai gyermekvállalás vonatkozásában szükséges kitérni a romák egészségügyi ellátottságára (pontosabban ellátatlanságára), ami a várandósgondozás vagy a kisgyermeknevelés szempontjából további nehézségeket okoz. A magyar egészségügy rendszere sem strukturális, sem kommunikációs tekintetben nincs felkészülve a cigányság rossz testi és mentális egészségi állapotának kezelésére.⁶⁰ Az egészségügyi ellátottság hiánya a terhsgondozás, illetve a gyermekek egészségügyi helyzete szempontjából rendkívül aggályos. Ezzel párhuzamosan fontos megemlíteni, hogy ha egy leány rendkívül hamar ad életet első gyermekének, nem csak jogi, de biológiai komplikációkkal is meg kell küzdenie. A fiatal életkor ugyanis rizikótényező a patológiás terhesség és szülés esetében is, a fiatal anyukák újszülöttjei pedig gyakran rosszabb egészségi állapotban vannak, mint az érett anyukáké.⁶¹ A kis súlyú születések és a koraszülések gyakoriságát az anya életkora alapvetően befolyásolja: a túl fiatalon vállalt gyermeknél nő ezek előfordulásának esélye.⁶²

5.3. A szülői felügyeleti jog és a családi jogállás kérdése

A magyar jogrendszerben minden gyermek szülői felügyelet vagy gyámság alatt áll.⁶³ A szülői felügyelet a kiskorú gyermek neve meghatározásának, gondozásának, nevelésének, tartózkodási helye meghatározásának, vagyona kezelésének, törvényes képviselőtének jogát és kötelességét, a gyámnevezésnek és a gyámságból való kizárásnak a jogát foglalja magában.⁶⁴ A szülői felügyelet általában a törvény erejénél fogva jön létre, a szülők házassága, illetve apai elismerés alapján, kivételes esetekben pedig hatósági aktus

60 Póczik Szilveszter: *Cigány Integrációs Problémák*. Budapest, Kölcsey Intézet, 2003, 13.

61 PETRUSHKINA, Nadezhda et al.: A tinédzserkori terhesség orvosi és biológiai problémái. *Egészségtudományi Közlemények*, 2017, 7(2), 28–36

62 *Koraszülött és kis súlyú újszülöttek Magyarországon*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2018, 6.

63 Ptk. 4:223. §.

64 Ptk. 4:416. § (1)-(2) bek.

hozza létre, például örökbefogadás, vagy az apaság bírósági perben történő megállapítása során. A szülői felügyelet jelentősége abból is kitűnik, hogy azzal felhagyni, arról lemondani nem lehet, annak megszüntetésére – és visszaállítására – kizárólag bíróság jogosult⁶⁵. Azonban abban az esetben, ha a szülő kiskorú, a szülői felügyeleti jog szünetel. A tizenhatodik életévét betöltött kiskorú esetében annyiban rugalmasabb a jogi környezet, hogy a szülői felügyeleti jog szüneteltetése nem érinti a kiskorú szülő gondozási, nevelési jogát és kötelezettségét.⁶⁶ Összességében tehát elmondható, hogy kiskorú szülők esetében a születendő gyermek szülői felügyeleti joga nem biztosított, azonban ahogy az már fentebb említésre került, a gyermeknek szülői felügyelet vagy gyámság alatt kell állnia.

Kérdésként merül fel a kiskorú leányanyak ügyeiben, hogy van-e nagykorú biológiai édesapja a magzatnak. Ez azért kardinális kérdés, mert amennyiben van és a családnak szándékában áll a gyermek családi jogállását rendezni, akkor ezt az édesapa apai elismerő nyilatkozattal megteheti. Egy ilyen ügyben a roma származású, korlátozottan cselekvőképes várandós kiskorú és törvényes képviselője azért keresték fel a gyámhatóságot, mert a leányanya párja, a születendő gyermek nagykorú biológiai édesapja apai elismerő nyilatkozatot szeretett volna tenni. Ebben az esetben az eljáró gyámhatóságnak gyámot kell rendelnie a magzat részére a születendő gyermek családi jogállásának teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal történő rendezése érdekében.⁶⁷

A roma származású leánygyermek, a törvényes képviselője, valamint a nagykorú, biológiai édesapa együttesen megjelentek az illetékes gyámhatóság hivatalos helyiségében nyilatkozattétel céljából. Az ügyfelek kérelme arra irányult, hogy a leánygyermek édesanyja legyen a méhmagzat gyámja, a meghallgatás során azonban kiderült, hogy a leánygyermek törvényes képviselőjével szemben a gyámság viselése vonatkozásában kizáró ok áll fenn, tekintettel arra, hogy egy másik gyermekét nevelésbe vette a gyámhatóság. A gyámhatóság ugyanis a gyámrendelés során minden esetben vizsgálnia kell, hogy a gyámjelölt alkalmas-e a gyámság viselésére, illetve nem áll-e fenn vele szemben valamilyen törvényben meghatározott kizáró tényező.⁶⁸ Tekintettel arra, hogy a fiatalok és a magzat érdeke is a születendő gyermek családi jogállásának rendezése volt, a gyámhatóság a kiskorú leányanya édesanyja helyett más személyt rendelt ki méhmagzat gyámként. Az ügyben

65 Ptk. 4:191. § (1), Ptk. § 4:192. §.

66 Ptk. 4:186. § (1) b).

67 Gyer. 130/A. § (6) b), Gyer. 59. § (4) bek.

68 Ptk. 4:233. § (1) bek.

az édesapa a kirendelt gyám és a kiskorú várandós leány jelenlétében teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot tett az illetékes jegyző előtt, amelynek eredményeképp a születendő gyermek vonatkozásában a nagykorú édesapának szülői felügyeleti joga keletkezett. Igaz, az édesanya szülői felügyeleti joga nagykorúvá válásáig szünetel, viszont így külön gyámrendelés nélkül is hazavihette a kórházból a család az újszülöttet. A gyámhatóság eljárása a méhmagzat gyám felmentésével zárult.

Eltérő eljárást igényel viszont, ha a születendő gyermek édesapja maga is kiskorú, vagy ha a születendő gyermek családi jogállása rendezetlen marad, mert nem ismert a biológiai édesapa, vagy nem szándékozik a születendő gyermeket magáénak elismerni. Egy ilyen esetben a tizenhat esztendő várandós, roma származású leány és édesanyja jelentkeztek a gyámhatóságnál és aggodalmukat fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy az újszülöttet nem fogják tudni hazahozni a kórházból, tekintettel arra, hogy a várandós leány kiskorú. Ebben az ügyben a születendő gyermek családi jogállása rendezetlen maradt, tekintettel arra, hogy a biológiai édesapa a család nyilatkozata szerint ismeretlen. Itt elkerülhetetlenné vált, hogy a gyermek születését követően a gyámhatóság haladéktalanul gyámot rendeljen az újszülöttnak, tekintettel arra, hogy a gyámrendelés hiányában sem szülői felügyelet, sem pedig gyámság alatt nem állt volna az újszülött.⁶⁹ A kiskorú leányanyának az édesanyja vállalni tudta az újszülött feletti gyámságot, ezáltal az előzetes megtett nyilatkozatok, majd a születést igazoló kórházi dokumentáció bemutatását követően az illetékes gyámhatóság haladéktalanul kiadta a gyámrendelő határozatot.

A gyakorlatban is érzékelhető a roma ügyfelek körében jellemzőbb korai gyermekvállalás jelensége. A jogalkotó rugalmassága itt is a tizenhatéves korhoz kötött kivételekből vezethető le, például azon rendelkezés nyomán, amely a tizenhatéves leányanyák részére a gondozási, nevelési jogot már biztosítja, annak ellenére, hogy szülői felügyeleti joguk ekkor még szünetel. Fontos továbbá, hogy a tizenhatodik életévüket betöltött kiskorúak a Gyámhatóság engedélyével házasságot köthetnek, amelynek nagykorúsító hatása a szülői felügyeleti jog gyakorlása szempontjából is releváns.

5.4. Iskolai problémákból védelembe vétel

Az első jogesetben említésre kerültek a tizennégy esztendő várandós roma leány gyenge iskolai teljesítménye és hiányzásai is. A statisztikai adatok, illetve kutatások alapján megállapítható, hogy a romák iskolázottsági, illetve foglalkoztatottsági

⁶⁹ Gyer. 127. § (2) c).

mutatói elmaradnak a többségi társadalom mutatóitól. A 2011-es népszámlálási adatok alapján a tizenötévesnél idősebb romák

- 54,5 százaléka legfeljebb általános iskolát végzett,
- további 23 százaléka az általános iskolát sem fejezte be,
- 21,2 százaléka rendelkezik középfokú iskolai végzettséggel vagy érettségivel,
- az egyetemet, illetve főiskolát végzettek aránya pedig a másfél százalékot sem éri el.⁷⁰

Mivel az alacsony iskolai végzettségűek foglalkoztatási kilátása az átlagosnál rosszabb, ebből már eleve következik, hogy a roma népesség az átlagosnál kisebb arányban és kevésbé előnyös pozíciókban van jelen a munkaerőpiacon. A romák jelentős része ráadásul az ország kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetű térségeiben, rossz közlekedési kapcsolat jellemezte községekben él, ahol nincs érdemi munkahelykínálat.⁷¹ Ugyanakkor kiemelendő, hogy az utóbbi években az általános iskola sikeres befejezésében és a középiskolai továbbtanulásban jelentős mértékű felzárkózás történt, azonban az érettségi megszerzésének esélyében és a felsőoktatási részvételben viszont tovább növekedett a leszakadás a társadalom átlagához képest.⁷²

Ma Magyarországon minden gyermeknek alkotmányos joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz,⁷³ a szülők pedig kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni, ami magába foglalja a gyermekük taníttatását is.⁷⁴ Az Alaptörvény kimondja, hogy az állam a gyermekek oktatáshoz való jogának érvényesülését az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással biztosítja.⁷⁵ Az Alaptörvény rendelkezéseit ágazati jogszabályok töltik ki tartalommal. Minden gyermek köteles az intézményes nevelés-oktatásban

70 KSH népszámlálási adatok, A 15 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettség, korcsoport és nemek szerint, 2011.

71 <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz17.pdf> (2023. 09. 10.)

72 HAJDU T. – KERTESI G. – KÉZDI G.: *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. Társadalmi riport, Budapest, TÁRKI, 2014, 265-302.

73 Alaptörvény XVI. cikk (1) bek.

74 Alaptörvény XVI. cikk (3) bek.

75 Alaptörvény XI. cikk (2) bek.

részt venni, tankötelezettségét teljesíteni.⁷⁶ Az intézményes nevelés és oktatás két fő részre bontható: az óvodai nevelésre és az oktatásra. Főszabály szerint egy gyermek óvodakötelezettsége annak a nevelési évnél az őszi félévétől veszi kezdetét, amelyik évben augusztus 31 napjáig a harmadik életévét betölti,⁷⁷ abban az évben pedig, amelynek augusztus 31. napjáig a hatodik életévét betölti, tanköteleessé válik.⁷⁸ Az óvodai nevelést követően pedig főszabály szerint a gyermek tankötelezettsége annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló a tizenhatodik életévét betölti,⁷⁹ ezáltal sokan még a tizenhatodik életévük betöltését követően is tankötelesek a tanév hátralevő részében, tekintettek arra, hogy a tanév és a nevelési év szeptember 1. napjától augusztus 31. napjáig tart.⁸⁰ Amennyiben a tanköteles gyermek a kötelező tanórai foglalkozások tekintetében igazolatlanul mulaszt, az oktatási intézmény vezetője a tanítási évben igazolatlanul mulasztott ötvenedik kötelező órai foglalkozás után kezdeményezi a családtámogatási ügyben eljáró hatóságnál az ellátás szüneteltetését, amiről az intézmény vezetője az illetékes gyámhatóságot is tájékoztatja.⁸¹ Óvodáskorú gyermek esetében az adott nevelési évben igazolatlanul mulasztott huszadik óvodai nevelési nap a jogszabályi határ. Fontos kiemelni, hogy az ilyen jellegű mulasztásoknak nem csupán gyermekvédelmi, illetve családtámogatási vonzata van a joghátrányok tekintetében, de szabálysértési eljárást is vonhatnak maguk után.⁸²

A gyámhatóság ezekben az ügyekben a védelembe vétel jogintézményét kell, hogy alkalmazza. Az iskolai, illetve óvodai mulasztásokból fakadó védelembe vétel rendkívül sok gyermeket érint. A KSH adatai szerint az elmúlt években nagyságrendileg 28 000 és 29 000 fő közé tehető a védelembe vett kiskorúak száma.⁸³ Ez a típusú hatósági eszköz igen sokrétű: a fokozatosság elve alapján a védelembe vétel tulajdonképpen a legenyhébb gyermekvédelmi intézkedés a gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó hatósági

76 Nkt. 45. § (1) bek.

77 Nkt. 8. § (2) bek.

78 Nkt. 45. § (2) bek.

79 Nkt. 45. § (3) bek.

80 Nkt. 4. § 19., 30.

81 A családok támogatásáról szóló 1988. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban: Cst.) 15. § (1) bekezdés b) pontja és 1a) pontja.

82 A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 247. § (1) bek.

83 Összefoglaló táblák (STADAT) - Idősoros éves adatok - Szociális védelem. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg004.html (2023. 08. 27.)

intézkedések között,⁸⁴ ugyanakkor a gyermekek veszélyeztetettségét igen széleskörben vizsgálja, továbbá eszközrendszerét tekintve is tág mozgásteret biztosít az eljáró hatóság részére.⁸⁵ Éppen ezen okból kifolyólag nagyon színes képet mutat az ügyfélkör: roma és nem roma, tehetős és szegény, sok gyermekes és egygyermekes családok egyaránt megjelennek az eljárásokban. A KSH elemzése szerint az igazolatlan mulasztásokat szabályozó 2010-es rendelkezés jelentősen megnövelte a környezeti okból elrendelt eljárások arányát⁸⁶, ugyanis a jogszabályban meghatározott mulasztási esetekben az illetékes hatóságnak nem csupán az eljárás megindítására vonatkozóan nincs mérlegelési lehetősége, hanem a döntése sem opcionális: a tizenhatodik életévét be nem töltött, védelembe vétel hatálya alatt nem álló gyermek esetében el kell rendelnie a gyermek védelembe vételét.⁸⁷

Meglátásom szerint a roma gyermekek vonatkozásában gyakran kerül elrendelésre védelembe vétel az iskolai mulasztások okán, az ilyen, gyámhatóság elé kerülő ügyekben általában nem a mulasztások határán mozognak az érintett gyermekek, hanem gyakran több száz foglalkozásnyi igazolatlan mulasztást halmoznak fel a diákok. A roma gyermekek iskolai mulasztásai, illetve problémái szoros összefüggésben állnak a gyermekek szocializációjával. Fejes József Balázs, a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetének egyetemi docense a kapcsolódó okok igen széles spektrumát foglalta össze a roma tanulók motivációjának akadályait taglaló tanulmányában.⁸⁸ Fejes megállapításai korrelációban állnak a hatósági eljárások során tapasztaltakkal, nem csupán a mulasztások, de a magatartásproblémák terén is. A szerző rámutat, hogy az otthonról hozott irányvonalak sokszor eltérnek az iskola által elvártaktól, a korábbi strukturálatlan napirend például nehezen összeegyeztethető az intézményi időbeosztással. De ki lehet emelni azt a jellemzőt is, hogy a roma családokban a magas gyermekszám mellett gyakori a több generációs együttélés, a gyermekek pedig igen hamar a felnőttvilág részesévé válnak. Ahogy Fejes is jelzi, sok esetben problémát okoz, hogy a roma közösségi minta szerint az érzelmek, indulatok kinyilvánítását semmi sem akadályozza. Ez megmagyarázza sok

84 Kizárólag a hátrányos helyzet és a halmozottan hátrányos helyzet megállapítása minősül enyhébb intézkedésnek a gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó hatósági intézkedések között a Gyvt. 15. § (4) bekezdése alapján.

85 Gyvt. 68. § (3) bek.

86 Gyermekesély – A gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, 2014. *Statisztikai Tükör*, 2016. február 5., 4. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem14.pdf> (2023. 08. 27.)

87 Gyvt. 68/A. § (1) bek.

88 FEJES i.m.

esetben például az iskolai konfliktusok folyamatos gyűrűzését, a pedagógusok és a társakkal szembeni folyamatos konfrontációt.

A bemutatott iskolázottsági mutatók és a kapcsolódó vizsgálatok rávilágítanak, hogy sok roma családnál nincs példa a gyermekek előtt, ami a továbbtanulásra ösztönözné őket, ezzel szemben motivációs problémát okoz, hogy a roma szülők többsége – saját iskolai sikertelensége okán is – negatívan viszonyul az iskolához, nem bíznak abban, hogy a tanulás lehetőséget teremt a felemelkedésre.⁸⁹ Különösen nehezíti a helyzetet, ha a gyermek évisméltésre kötelezett (akár többször is) és emiatt már korcsoport szerint sem a saját közösségébe jár. Az évisméltó roma tanulókat még nehezebben tudja befogadni a többség, ugyanakkor az is szembetűnő, hogy az évisméltó roma tanulók sem feltétlenül kívánnak változásokat elérni, ők csupán annyit érzékelnek a kialakult helyzetből, hogy roma származásuk miatt nem fogadják el őket és szeretnének minél hamarabb eltávolodni az intézménytől.

A roma lányok helyzete sokszor még kiszolgáltatottabb. A hagyományőrző oláh cigány közösségekben például még ma is él a 'szüzesség tabuja', a lánynak szűzen kell férjhez mennie, annak érdekében pedig, hogy a szülők megakadályozzák a nem ellenőrzött, nem kívánt kapcsolatok létrejöttét már hetedik, nyolcadik osztályban kiveszik az iskolából a leánygyermekeket és legfeljebb magántanulóként vehetnek részt a közoktatásban.⁹⁰ Hasonló nyíltan vállalt tradíciót gyakorolt a gábor cigányok közössége, akikről ugyan kevés említést tesz a statisztika, mobilis életmódjukból fakadóan mégis sokan tartózkodnak huzamosabb ideig Magyarországon. A cigányság ezen csoportja Erdélyből származik, jellemzően román állampolgárként élnek Magyarországon. Saját bevallásuk szerint szigorúan tartják a tradíciókat. Jellemzően zárt közösségekben élnek és a közösségen belüli házasságokat preferálják, amelyben a lány lényegesen hátrányosabb helyzetből indul, mint egy fiú: amint éretté válnak a lányok (tíz-tizenéves koruk magasságában), már nem járhatnak iskolába és felügyelet nélkül nem tartózkodhatnak a lakóhelyükön kívül. Az ügyfelek erre azt a magyarázatot adták, hogy egyfelől féltik a gyermekeket, nehogy szerelembe essenek, vagy ahogy az ügyfelünk is fogalmazott 'megessenek'. Ugyanakkor a lányokat igen hamar férjhez adják a család által kiválasztott, szintén gábor cigány fiúhoz (nem polgárjogi értelemben), ezt követően pedig a fiús házhoz költözik a leány, róla a továbbiakban a fiú családja gondoskodik. Ezekben a közösségekben a lányok a gábor cigányok saját szabályai mentén

89 DIÓSI Ágnes: A cigány gyerekek helye a magyar iskolában. *Fordulópont*, 2001, 3(4), 38-52.

90 SZABÓNÉ i.m. 27.

szocializálódnak, nem ismerik a magyar jogszabályok által biztosított jogukat, sem pedig kötelezettségeiket. Ezek a családok a magyar jog szerinti gyermekvédelemnek - különösen a lányok terén - nem tulajdonítanak jelentőséget. Komoly problémát okoz, hogy ezek a leányok jellemzően csak későn, a szülés előtt – vagy akár azt követően – kerülnek a hatóság látókörébe. A gyermekek családi jogállása pedig rendszerint rendezetlen.

5.5. Intézményi gátak

A romák oktatási helyzetét tehát nagyban determinálja az, hogy családjuk támogatja-e a tanulást, vagy éppen ellenkezőleg, a szülők a saját sikertelenségükből táplálkozva, vagy a hagyományokra hivatkozva nem segítik elő, vagy kifejezetten gátolják a gyermekek érdemi oktatáshoz való hozzáférését. Azonban a külső ösztönzőket is szükséges figyelembe venni, hiszen a romák kisebbségi státuszából fakadó frusztrációját, komplexusait sokszor épp a többségi társadalom táplálja.⁹¹

Az a roma szülő (és gyermeke) sincs könnyű helyzetben, aki úgy dönt szakít a közösség tradícióival és a generációs élményekkel, hiszen a kitörni vágyó roma fiatalok könnyen a kisebbségi társadalom és a többségi társadalom között ragadhatnak. Több kutatás is rávilágít arra, hogy a diszkrimináció és a szegregáció nem kerüli el a gyermekeket és az oktatási intézményeket sem. Papp Z. Attila szociológus, kutatóprofesszor 2022-ben megjelent esettanulmányában⁹² egy észak-magyarországi, 2500 fős településen vizsgálta a helyi roma lakosság vonatkozásában az oktatási-nevelési elszigetelődést. Meglátása szerint a szegregációt jelentős mértékben táplálja az egyházi oktatási formák elterjedése, illetve a regionális oktatási piac megjelenése. A tanulmány arra is kitér, hogy az iskola 'elromásodása' ugyan szakmai kihívást jelenthet a pedagógusoknak, viszont munkájuk presztízsértéke a helyi társadalom szemében jelentősen csökken. Tehát a szegregáció a pedagógusok karrierértékét is befolyásolja.

Gulyás Klára a pedagógusok nézeteinek vizsgálata során⁹³ középiskolában tanító tanárok körében végzett felmérést, aminek eredményeként megállapításra került,

91 SZABÓNÉ i.m. 38., 165.

92 PAPP Z. Attila: Közösségi és iskolai reziliencia hiánya: siker és sikertelenség együttjárása a telepen. *Regio*, 2022, 30(2), 41-66.

93 GULYÁS Klára: Pedagógus nézetek vizsgálata a roma származású gyermekek oktatásának nevelésének kérdéskörében. *Szellem és Tudomány, a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata*, 2018, 9(2-3), 51-62.

hogy a vizsgálatban résztvevő pedagógusok többsége nem rendelkezik világos képpel arról, hogy a szegregált oktatás milyen módon vezet a hátrányok felerősödéséhez, az oktatás minőségének csökkenéséhez, az esélyegyenlőség sérüléséhez.⁹⁴ Egy másik kutatás arra mutat rá, hogy a pedagógusok körében is fellelhető a romákkal szembeni előítéletesség⁹⁵, ami jelentősen növeli a gyermekek hátrányát.

Bordás Margit értekezésében rávilágít, hogy a pedagógusok többsége a cigánykérdésre nem szakmai feladatként tekint és a szegregációban látja a megoldást. Ebből a felfogásból, szemléletből egyértelműen következik az, hogy a pedagógus eleve elrendeltetté teszi a roma gyerek iskolai sikertelenségét (Pygmalion-effektus⁹⁶) és még a felelősségét sem kell vállalnia, hiszen genetikailag eldöntött a dolog.⁹⁷

Tapasztalataim szerint a pedagógusokat és intézményvezetőket sokszor rendkívül erős nyomás alá helyezi a többségi szülők közössége, amiről Kende Ágnes is említést tesz írásában.⁹⁸ Véleményem szerint az egyik gyermek érdeke nem okozhatja a másik gyermek jogainak sérelmét, azonban mindig vizsgálendő, hogy az adott helyzetben minden résztvevő (szülő, gyermek, pedagógus, intézményvezető) eleget tett-e a saját kötelezettségének, együttműködött-e a gyermekek érdekében.

Megkérdőjelezhetetlen, hogy az elsődleges felelősség a szülőé, legyen szó roma vagy nem roma családról, azonban az integrációra és a teljes társadalomra rendszerszinten kell tekintenünk. Rendkívül káros lehet, ha a többségi társadalom és a szakemberek elfordulnak a felzárkózás igényével érkezőktől. Mindannyiunknak érdeke, hogy a gyermekek (roma és nem roma) ép testben és ép lélekben hagyják maguk mögött az iskolai éveket, felnőttként pedig mindannyian értékes tagjai legyenek a társadalomnak. Kende Ágnes hivatkozott tanulmánya idéz egy oktatáspolitikai vezetőt, illetve egy iskolaigazgatót, akik egyértelműen azt a szegregációkritikus szakmai álláspontot képviselik, hogy ott, ahol a roma tanulók többsége koncentrálódik, ott nem lehet eredményt elérni. Viszont, ha egy általános képességű osztályba csupán arányosan csak pár, a többségi társadalom nézőpontjából - alulszocializált roma tanuló kerül, akkor abban az osztályban van lehetőség teljesíteni a többségi tanulóknak, a kisebbségi tanulóknak és tulajdonképpen a pedagógusoknak is.

94 GULYÁS i.m. 59.

95 A megkérdézett pedagógusok arányában a pedagógusokra átlagosan a közepesen előítéletesség jellemző, de közel egyharmaduk erősen előítéletes.

96 Elvárások valóságalkító hatása.

97 BORDÁCS Margit: A pedagógusok előítéletességének vizsgálata roma gyerekeket is tanító pedagógusok körében. *Új Pedagógiai Szemle*, 2001/2, 70–90.

98 KENDE Ágnes: Normál gyerek, cigány gyerek. *Esély*, 2013/2, 73.

6. Konklúzió

A rendkívül heterogén csoportot alkotó romák vonatkozásában a kutatások és a gyakorlati tapasztalatok alapján az egyik legerősebb közös vonás, hogy a gyermekkor kereteit eltérően definiálják a többségi társadalomhoz és a jogalkotóhoz képest. A roma családok nagy részében a gyermekkor jellemzően hamar véget ér, ami döntően befolyásolja a fiatalok iskolai előmenetelét, párválasztási és családalapítási szokásait.

A jogalkotó ezzel szemben éppen a gyermekkor védelme érdekében egzakt módon az egyes korosztályokhoz más-más jogokat és kötelezettségeket, illetve eltérő felelősségi alakzatokat kapcsol: többek között élesen elhatárolja egymástól a kiskorúság és nagykorúság fogalmát, a korból fakadó cselekvőképzetlenség alakjait és cselekvőképesség keretét, meghatározza az óvodai nevelésben való részvétel, illetve a tankötelezettség korszakát, a munkavállalás alsó korhatárát, de például büntetőjogi oldalról is kivételesen kezeli a gyermekkorú és a fiataikorú személyeket. A jogalkotó ugyanakkor fenntart olyan speciális rendelkezéseket is, amelyek célja – a gyermekek érdekeinek szem előtt tartásával – a harmónia megteremtése az egyedi és az általános esetek között. Láthatóan azonban a tradicionális roma családokban a kulturális hagyományok dominálnak a jogszabályokkal szemben, míg számos esetben a szocializációs adottságok, a felmenők generációs problémái, a tanult tehetetlenség korlátozzák a gyermekek jelenjét és determinálják a fiatalok jövőjét.

Intézményi oldalról (is) elfogadhatatlan a roma gyermekek hátrányos megkülönböztetése, hiszen egy gyermek számára sem lehet a kirekesztés, az egyenlőtlenség családi, vagy társadalmi adottság. Legyen szó oktatásról, vagy például egészségügyről, a jogszerű működés érdekében elvárt a diszkrimináció tilalma. Azonban azt is látnunk kell, hogy sok esetben éppen a szülők közvetítenek olyan életviteli szokásokat, illetve magatartásformákat, amelyek a roma gyermekek jövőképét negatívan befolyásolják. Nem elegendő a nyitott, befogadó fél, szükségszerű a másik oldalon fennálló, a jogkövetés szándékával rendelkező fél megléte. Álláspontom szerint ugyanis a társadalmi integráció nem más, mint különböző kulturális és szocializációs háttérrel rendelkező alanyok jogkövető magatartásainak találkozása és azok közvetítése a fiatalabb generációk számára.

